

ITEORIA I METODOLOGIA BADAŃ BEZPIECZEŃSTWA

POSZUKIWANIE REGUŁ DEFINIOWANIA BEZPIECZEŃSTWA

Jerzy STAŃCZYK

Wojskowa Akademia Techniczna

Streszczenie: Artykuł dotyczy poszukiwania formuły definiowania bezpieczeństwa. Stanowić to powinno etap wstępny procesu jego konceptualizacji. Formuła wyjaśniania pojęć jest elementem koniecznym dla prawidłowego i zarazem komunikatywnego wysłowienia kategorii bezpieczeństwa. Specyfiką nauk społecznych jest dość duża umowność, a niekiedy dowolność dookreślania pojęć. Nic to dziwnego, ponieważ mówiąc o bezpieczeństwie kierujemy się jego poczuciem. Jest ono trudno mierzalne i subiektywne. Zbiega się z tym fakt, że istota bezpieczeństwa pozostaje względna. Autor zwraca uwagę na potrzebę doprecyzowywania i dookreślania jego pojęcia, jako obszernej kategorii pojęciowej w nauce i życiu społecznym. Zwraca uwagę na rosnący zakres znaczeń nadawanych bezpieczeństwu. Reguły jego definiowania wciąż będą stanowić istotny problem. Wraz z dokonującą się złożonością współczesnego świata, deskrypcyjna formuła wyjaśniania pojęć z pewnością zachowa swą istotność i pozostawać będzie aktualną.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, teoria bezpieczeństwa, kategoria bezpieczeństwa, badanie bezpieczeństwa, formułowanie pojęć, dyscyplina naukowa

WSTĘP

Poszukiwanie formuły definiowania bezpieczeństwa stanowić powinno etap wstępny procesu jego konceptualizacji. Na drodze postrzegania, pojmowania, rozumowania i wyrażania naszych obserwacji i odczuć deskrypcyjna formuła wyjaśniania pojęć jest elementem koniecznym dla prawidłowego i zarazem komunikatywnego wysłowienia kategorii bezpieczeństwa. Specyfiką nauk społecznych jest dość duża umowność, a niekiedy dowolność dookreślania pojęć, nawet jeśli mieści się to w ramach naukowych reguł. Nic to jednak dziwnego, skoro mówiąc o bezpieczeństwie, analizując i wprowadzając rozwiązania praktyczne, kierujemy się w największej mierze jego poczuciem. Jest ono trudno mierzalne i subiektywne. W zasadzie można zakładać, że nie jest to istotną wadą, skoro istota bezpieczeństwa pozostaje przecież względna. Nie zwalnia to jednak od potrzeby doprecyzowywania jego pojęć i dookreślania bezpieczeństwa, jako obszernej kategorii pojęciowej w nauce i życiu społecznym.¹

¹ Tekst artykułu jest zapowiedzią kończącej przez autora książki na ten temat.

Twórcza moc formułowania pojęć

Zastosowane wyrażanie „formuła” posiada w językach wiele synonimów, jak: przepis, wzór, norma, kanon, reguła, prawidło, a nawet tak elementarny w nauce termin, jak definicja. Co ciekawe, w słownictwie nauk chemicznych określa także skład. W matematyce jest ciągiem symboli, odzwierciedlających związki, relacje i twierdzenia. W wielu dziedzinach określa zasadę powstawania i działania czegoś, odwzorowując jego charakter strukturalny i funkcjonalny. W słownikach języka polskiego wyraża konwencję formułowania tekstu pod postacią zwięzłego sformułowania, przekazującego jakąś myśl. Określa też ustalony czy pożądaný sposób postępowania. Oznacza również opatrywanie objaśnieniem danej kwestii. Powyższe powinno przekonywać, co do zasadności i przydatności tego terminu w badaniach nad bezpieczeństwem. W opinii autora, formuła – bardziej lub mniej uświadamiana – stanowi zasadniczy etap wstępny w procesie badawczym, kierując nas od precyzyjnego definiowania pojęć, poprzez wyrażanie istoty badanych problemów i wypracowywanie rozwiązań strukturalnych oraz funkcjonalnych do kompleksowych konceptualizacji. Podkreślić należy jej znaczenie deskrypcyjne, łączące postrzeganie, poczucie i pojmowanie z rozumowaniem symbolicznym i refleksją intelektualną oraz wyrażaniem pojęć pod wszystkimi możliwymi tego postaciami (zależnie od świadomości, psychiki, predyspozycji intelektualnych, doświadczeń, uwarunkowań środowiskowych, kultury i sposobów postrzegania przyszłości). Tak rozumiana formuła znajduje bardzo ważne miejsce w procesie badawczym, jako koniecznym ciągu czynności, prowadzącym nas przez kolejne etapy do formułowania tez, mających zastosowanie w teorii.

Zważywszy, że forma jest swoistego rodzaju konstrukcją, można postrzegać jej znaczenie także z perspektywy naukowych podejść konstruktywistycznych². Konstrukty są elementami danej całości teoretycznej, lecz zarazem tworzą takie zespoły składowych, za pomocą których staramy sobie ułatwić pojmowanie. Nie jest więc przypadkowe, że to właśnie w ramach konstruktywizmu rozwinęły się ciekawe koncepcje pojmowania bezpieczeństwa właśnie z punktu widzenia różnie warunkowanej percepcji i przekonań. Skoro wskazane podejście koncentruje się na konstruowaniu znaczeń, powinno to być pewnego rodzaju potwierdzeniem zasadności przyjętych przez autora rozważań. Idąc tym tokiem rozumowania, formułę kategorii bezpieczeństwa należałoby oprzeć na dwóch głównych wyznacznikach. Są nimi: kształt i treść pojęcia bezpieczeństwa.³ Ów kształt, dotyczący bezpieczeństwa w sensie pojęciowo-logicznym, wciąż wykazuje nam trudności w formułowaniu tego pojęcia,

² J. Stańczyk, *Konstruktywistyczne wartości poznawcze bezpieczeństwa*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego. National Security Studies”, nr 5/2014, s. 214-227.

³ Por.: J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1996.

jego daleko idącą nieuchwytność, wielodyscyplinarność, różnorodność podejść badawczych i wielość indywidualnych stanowisk teoretycznych w kwestii formułowania pojęć. Okazuje się, że wcale nie jest łatwym mieć w pełni zobiektywizowane pojęcie do tak zasadniczych w procesie badawczym elementów, jak jednakowe rozumienie zakresu pojęciowego słów. Natomiast treść pojęcia bezpieczeństwa obejmuje m. in. klasyfikację sposobów jego definiowania i rozwiązań składających się na swego rodzaju język bezpieczeństwa. Obejmuje ten język posługiwanie się całą dostępną aparaturą pojęciową wraz z regułami jej zastosowania. W toku krzepnięcia nauk o bezpieczeństwie wciąż pojawia się wiele niejednoznaczności, a nawet błędów popełnianych przy definiowaniu kategorii pojęciowej bezpieczeństwa. Dyrektywy metodologiczne nie zawsze są przestrzegane, zwłaszcza przez autorów niedysponujących wystarczającą wiedzą i doświadczeniem⁴. Tym samym, skala trudności w definiowaniu bezpieczeństwa pozostaje wciąż wielka. Stanowi to dla naukowców wyzwanie i pozwala pogłębiać obszar badań, zwłaszcza w zakresie teorii i metodologii badań. Dopiero uwzględnienie powyższe spostrzeżenia, można w pełni świadomie dostrzec perspektywę złożoności kategorii bezpieczeństwa.⁵

Rozpatrując wiedzę naukową, niejednokrotnie spotkać się można z poglądami, że nauki nie można sprowadzić wyłącznie do metod naukowych, bowiem potrzebna jest jeszcze twórczość⁶. W zakresie wiedzy pojęciowej zachodzić mogą następujące rodzaje twórczych operacji umysłowych:⁷

- 1) otwarcie granic kategorii: otwarcie się na nowe propozycje w danej kategorii, w wyniku którego pojęcia stają się coraz bardziej szerokie i rozmyte. Stanowi to podstawowy wymóg bardzo wielu rodzajów twórczości, gdyż bez wyrwania się z dotychczasowych obramowań posiadanej wiedzy nie będą uwzględniane nowe propozycje.
- 2) poszerzenie pola semantycznego znanego pojęcia: wprowadzenie do niego nowych elementów, co może być rezultatem otwarcia granic kategorii lub

⁴ J. Stańczyk, *Rozpatrywanie bezpieczeństwa w sensie pojęciowo-logicznym*, [w:] *Elementy teorii i praktyki transdyscyplinarnych badań problemów bezpieczeństwa. Elements of the Theory and Practice Transdisciplinary Research Security Issue*, tom I, red. M. Cieślarczyk, A. Filipek, A.W. Świdorski, J. Ważniewska, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Transdyscyplinarne Centrum Badania Problemów Bezpieczeństwa im. prof. K. Bogdańskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2013, s. 13-29.

⁵ J. Stańczyk, *Złożoność kategorii bezpieczeństwa – zarys problematyki*, w: *Bezpieczeństwo człowieka a transdyscyplinowość*, tom II, *Aspekty edukacyjne i politologiczne*, red., E. Jarmoch, A. W. Świdorski, I.A. Trzpił, Akademia Podlaska, Wydział Humanistyczny, Drohiczyńskie Towarzystwo Naukowe, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce 2009, s. 239-255.

⁶ Szerzej: K. Szaniawski, *Metoda i twórczość w nauce*, w: tenże, *O nauce, rozumowaniu i wartościach*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994, s. 68-76.

⁷ Szerzej: R.A. Finkle, T.B. Ward, S. M. Smith, *Creative Cognition: Theory, Research and Applications*, MIT Press, Cambridge 1992. Por. E. Nęcka, *Proces twórczy i jego ograniczenia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1987.

- jednorazowym zabiegiem włączenia pewnych obiektów w zakres tej kategorii. Takie poszerzenie może się dokonać jednorazowo poprzez świadome dodanie nowych elementów bez konieczności poluzowania granic kategorii.
- 3) redefinicja obiektu: swego rodzaju redukcja kategorialna, dokonująca się poprzez spojrzenie na znany obiekt z nietypowej perspektywy i zdefiniowanie go na nowo. Przedefiniowanie pojęcia następuje wówczas zwykle w odniesieniu do jednej, wybranej cechy danego obiektu.
 - 4) synteza pojęciowa: stworzenie całej nowej kategorii pojęciowej z wykorzystaniem znanych pojęć, czyli posługując się dotychczasową wiedzą. Pozwala ona także na korzystanie z osiągnięć innych nauk.
 - 5) zmiana kontekstu użycia kategorii pojęciowej: znalezienie nowego zastosowania dla już istniejącego pojęcia. Często jest to obserwowane w sztuce (np. poprzez personifikacje czy metafory). W nauce występuje jako falsyfikacja.
 - 6) zasadnicza zmiana zakresu pojęciowego kategorii: całkowita zmiana sposobu postrzegania obiektów i rozumienia pojęć w danej kategorii oraz stworzenie nowego układu pojęć. Określana niekiedy mianem rewolucji pojęciowej. Zmiana taka może jednak dokonywać się także indywidualnie, bez wpływu na dokonanie rewolucji w danej kategorii. Wynika z niemożności zrozumienia danej rzeczywistości poprzez stosowanie dotychczas używanych pojęć (zmiana paradygmatu).

Wskazane operacje formułowania pojęć wpływają na zmieniający się kształt pojęcia bezpieczeństwa. W odniesieniu do pierwszej z faz twórczego przetwarzania dostrzegamy, że w wyniku rozprzestrzenienia się poglądów postmodernistycznych doszło do rozmycia dotychczasowej ostrości pojęć – zanikają nawet dotychczasowe różnice między nauką i sztuką, sfery te stają się przepuszczalne, a granice między nimi umowne. Otwieranie się na coraz to nowe propozycje jest jednak warunkiem rozwoju intelektualnego (przykładem tego w ramach badań nad bezpieczeństwem było otwarcie tej kategorii poza tradycyjne obramowania wojskowe, polityczne i prawne)⁸. W zakresie poszerzania pola semantycznego znanego pojęcia obserwujemy często – także w odniesieniu do definiowania bezpieczeństwa – błąd nadmiernego włączenia (wszak nie można zgodzić się z poglądem, że dotyczy ono wszystkiego)⁹. W efekcie powstają nadmiernie duże konceptualizacje, prowadzące do rozmywania kategorii pojęciowej. Stają się one jakże często bezużyteczne

⁸ Por. R. Zięba, *Pozimnowojenny paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego*, [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, red. R. Zięba. Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 15-39.

⁹ Por. P. Frankowski, *Świat pozimnowojenny w świetle teorii chaosu*, w: *Porządek międzynarodowy u progu XXI wieku. Wizje – koncepcje - paradygmaty*, red. R. Kuźniar, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 541-554; J. Stańczyk, *Istota współczesnego pojmowania bezpieczeństwa – zasadnicze tendencje*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego”, 2010/2011, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2011, s. 15-33.

naukowo, a niekiedy także nieadekwatne do obserwowanej rzeczywistości¹⁰. Zbyt redukcjonistyczne przedefiniowanie pojęcia, to z kolei skazanie się na wybiórczość, trudną do zastosowania w sytuacji wielości perspektyw teoretycznych i zarazem ich wzajemnego splotu, jaki dokonuje się w warunkach skomplikowania współczesnego świata¹¹. Efektem tego jest przecież konieczna interdyscyplinarność w podejściach badawczych. Jednak wymóg ścisłego zdefiniowania obiektu badań zmusza do zawężenia pola badań (bezpieczeństwo dotyczyć może tylko tego, co ma to wpływ na fizyczne przetrwanie; nadmienimy, że czynniki rozwoju i tożsamości mają taki wpływ). Synteza pojęciowa, jaka ma się dokonać, uwzględniając wcześniejsze etapy procesu tworzenia kategorii pojęciowej, jest oczywiście znacznie trudniejsza niż poszerzanie i zawężanie pola semantycznego. Posługując się dotychczasową wiedzą, korzystamy z dorobku wielu różnych nauk, co oczywiście utrudnia wypracowywanie wspólnego stanowiska (jakkolwiek nauki o bezpieczeństwie zostały uznane za samodzielną dyscyplinę naukową, to jednak wciąż trwa debata nad dookreśleniem ich metodologii, a nawet tożsamością tych nauk). Wydaje się, że w przypadku takich debat problemem w porozumieniu jest, że często zastosowanie mają pojęcia już istniejące w ramach innych nauk. Jednocześnie obserwować można zmianę kontekstu użycia kategorii pojęciowych (przykładem tego jest na tyle szerokie współcześnie rozumienie bezpieczeństwa, że nawet obejmujące jego pojęciem wręcz wysoki standard życia).¹² A zatem, blisko stąd już jest do zasadniczej zmiany zakresu pojęciowego danej kategorii. Swoista rewolucja pojęciowa ma zaś miejsce, gdy ewolucja w pojmowaniu prowadzi w swoisty ślepy zaułek wyjaśnień, z którego trudno już wyjść, chcąc zachować dotychczasowy sposób rozumienia. Przykłady niemożności zrozumienia danej rzeczywistości poprzez stosowanie dotychczas używanych pojęć licznie znajdujemy w naukach społecznych (także bezpieczeństwo jest przykładem podobnej ewolucji, wychodząc od pierwotnego rozumienia go jako stanu beztroski, wręcz szczęśliwości – czyli bez pieczy, bez konieczności organizowania ochrony).¹³

Należy zauważyć, że nawet w życiu codziennym, aby poprawnie posługiwać się językiem trzeba znać znaczenie słów i poprawnie je używać, a więc zgodnie z ich

¹⁰ Por.: G.A. Davis, *Creativity is Forever*, Badger Press, University of Wisconsin 1981.

¹¹ J. Stańczyk, *Potrzeba bezpieczeństwa w stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Współczesne bezpieczeństwo polityczne*, red. S. Jaczyński, M Kubiak, M Minkina. Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Instytut Nauk Społecznych, Centralna Biblioteka Wojskowa, Polskie Towarzystwo Filozoficzne Oddział w Siedlcach, Warszawa–Siedlce 2012, s. 117-127; tenże, *Środowisko bezpieczeństwa państwa w ujęciu strategicznym*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego. National Security Studies”, nr 7/2015 s. 146-163.

¹² M. Lisiecki, B. Kwiatkowska-Basałaj, *Pojęcie bezpieczeństwa oraz prognostyczny model jego zapewnienia*, Kraków 2000, s. 53-60.

¹³ Należy podkreślić, że etymologia słowa „bezpieczeństwo” w wielu językach (także w polskim) uwydatnia pierwotność poczucia zagrożenia w stosunku do poczucia pewności swego zabezpieczenia – „bez pieczy”, czyli bez wystarczającej ochrony i analogicznie „securitas” = sine cura (łac.). J. Stefanowicz, *Bezpieczeństwo współczesnych państw*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1984, s. 12 (przypis 6).

znaczeniem. Przesłanka ta jest tym bardziej ważna w nauce. Jednym z zasadniczych celów z punktu widzenia poprawnej komunikacji w toku badań naukowych jest określenie znaczenia danych słów, a tym samym rozumienia wyrażeń w danym języku. W nauce wiodącą rolę odgrywają pojęcia, które wyjaśniamy w postaci formułowanych definicji. W metodologii nauk uważa się, że definicja danego pojęcia jest odpowiedzią na pytanie, co ono oznacza,¹⁴ a ściślej rzecz ujmując, co oznacza dane wyrażenie językowe, czyli nazwa nadawana podmiotowi lub orzecznikowi orzeczenia imiennego w zdaniu¹⁵. Zabieg definiowania stosowany jest w różnych przypadkach, m.in. dla poznania określonego znaczenia, zmiany jego rozumienia lub dookreślenia zbioru desygnatów danego pojęcia i poznania wszystkich jego znaczeń¹⁶. Jeszcze inaczej to ujmując, definiowanie służy: określeniu istoty rzeczy (Arystoteles), określeniu pojęcia (logika tradycyjna), ustaleniu znaczenia wyrażenia i objaśnieniu trafnego nim posługiwania się¹⁷. W związku z tym mamy do czynienia z definiowaniem, mającym prowadzić do zrealizowania jakiegoś aktualnego celu praktycznego, użytecznego (definicje utylitarne) lub z tworzeniem takich definicji, których celem jest osiągnięcie porozumienia w kwestii słownikowego posługiwania się danymi słowami (definicje leksykalne). Formułowanie definicji jest więc poważnym wyzwaniem dla badaczy w każdej dyscyplinie. Odnosi się to zwłaszcza do definicji poprawnych (a więc w założeniu idealnych). Specyfiką nauk społecznych jest, że wiele terminów wciąż pozostaje niejasnych. Tymczasem: „Wadliwe lub, co gorsza, oszukańcze użycie terminów prowadzi na manowce nieporadności i fałszu. Pojęcia są składowymi fragmentami teorii, więc muszą one być jasne i wyraźne”¹⁸. Są to w dodatku na tyle ogólne terminy, że niekiedy zlewające się pomiędzy sobą.

Ze wskazaną powyżej niejasnością terminologiczną mamy do czynienia zwłaszcza w przypadku młodych dyscyplin naukowych; wówczas niejasne bywa nawet użycie terminów uznawanych za idealne. Jest tak również w przypadku nauk o bezpieczeństwie, w ramach których jest ono definiowane w wieloraki sposób. Stan taki trwać może jeszcze długo, zważywszy że mamy z nim dotąd do czynienia także np. w naukach ekonomicznych, choćby w odniesieniu do terminu „zarządzanie”. Problem wyboru właściwego typu definiowania sprowadza się do znalezienia zasadniczych cech pozwalających nam dookreślać istotę badanego pojęcia za pomocą doboru użytecznych definicji. Zauważyć należy, że często kwestią sporną jest określenie

¹⁴ W. Pytkowski, *Organizacja badań i ocena prac naukowych*, PWN, Warszawa 1981, s. 150.

¹⁵ Z. Ziemiński, *Logika praktyczna*, PWN, Warszawa 2006, s. 26.

¹⁶ Takim to sposobem definicja ujawnia istotę rzeczy. Tym samym, możemy stwierdzić, że definicja oznacza twierdzenie o istocie rzeczy. Szerzej: Arystoteles, *Analityki pierwsze i wtóre*. Przełożył i komentarzem opatrzył K. Leśniak, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1973.

¹⁷ E. Nieznański, *Logika. Podstawy – język – uzasadnianie*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa, 2006.

¹⁸ M. Surmaczyński, *Podstawowe problemy metodologiczne nauk społeczno-politycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2010, s. 49.

istotnych atrybutów danej klasy zjawisk czy obiektów. Wybór ten zależy często od względów pozalogicznych. Na czoło wysuwają się jednak prawidłowości związane ze specyfiką empiryczną, a także znaczeniem semantycznym. Nie bez znaczenia są oczywiście także cechy osobowe autora, związane z jego wykształceniem, doświadczeniem i przekonaniami. Tymczasem, z określonego definiowania wynikają określone konsekwencje. Tym samym, jeśli nie zostanie przyjęta dana definicja, to również nie zostaną przyjęte konsekwencje, jakie ona za sobą pociąga w procesie pojmowania i konceptualizacji¹⁹. W odniesieniu do kategorii bezpieczeństwa można zauważyć, że jego istota może być sprowadzana do tak odmiennych ujęć, jak: utożsamianie go z dobrem lub produktem (także z towarem lub usługą), nakazem lub prawem, normą lub zasadą itd. Już tylko dobór dookreśleń słownych powodować może kontrowersje, gdyż pociąga za sobą określone konsekwencje danych kontekstów związanych z przyjmowaniem określonych konwencji terminologicznych. Te słowa dookreślające dostarczają nam określonych punktów odniesienia.

Wypełnianie treścią formuł

Występująca już współcześnie mnogość definicji bezpieczeństwa skłania do podjęcia prób ich uporządkowania. Już na wstępie należałoby przyjąć, iż ważnym jest, by ich różnorodność przekładała się na uściślenia bądź uzupełnienia tej kategorii o istotne z naukowego punktu widzenia aspekty poznawcze²⁰. Determinują one dookreślanie bezpieczeństwa jednak w sposób tak różnorodny, że prowadzący do jego wieloznacznego pojmowania. Ta wieloznaczność jest jednak w pewien sposób nieodłączną jego cechą. W odniesieniu do bezpieczeństwa często stosowane bywa określenie, że pojęcie to ma charakter polisemantyczny.²¹ Owa polisemantyczność pojmowania bezpieczeństwa przenoszona na tworzenie kategorii poznawczej jest w pełni zasadna, przyjmując że:

- pojęcie bezpieczeństwa ma charakter wieloznaczny, zależny od różnych uwarunkowań, w tym historycznych, kulturowych i politycznych;

¹⁹ B.R. Kuc, *Funkcje nauki. Wstęp do metodologii. Nauka nie jest grą*, Wydawnictwo PTM, Warszawa 2012, s. 87, 211; idem, *Zarządzanie jako przedmiot badań organizacyjnych*, [w:] *Koncepcje i metody zarządzania*, red. S. Duchniewicz, Wydawnictwo PTM, Warszawa 2010, s. 18-61. Por. K. Ajdukiewicz, *Język i poznanie*, Warszawa 1965, s. 211.

²⁰ „Nauka jest dziedziną szeroko rozumianej kultury. Jej misją jest wyjaśnianie praw rządzących światem. Natomiast naczelnym celem wszystkich nauk jest odkrywanie pełnej prawdy o rzeczywistości. Podstawą rozwoju nauki jest stosowanie metody naukowej bądź paradygmatów nauki.” B. R. Kuc, *Funkcje nauki. Wstęp do metodologii. Nauka nie jest grą*, Wydawnictwo PTM, Warszawa 2012, s. 15.

²¹ Z. Długosz, *Pojęcie bezpieczeństwa jako kategorii ontologicznej*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Administracji i Biznesu im. Eugeniusza Kwiatkowskiego”, Gdynia 2009, zeszyt 12, Prawo 1, s. 114. Por. J. Świniarski, *Filozoficzne podstawy edukacji dla bezpieczeństwa*, Departament Społeczno-Wychowawczy MON, Warszawa 1999, s. 13.

- bezpieczeństwo przejawia się w najróżniejszych sferach życia codziennego, w praktyce działania państw i organizacji międzynarodowych, a także podnoszone jest do rangi dobra ogólnoludzkiego w ramach społeczności międzynarodowej;
- pojmowanie bezpieczeństwa ewoluuje (m. in. pod wpływem wybitnych postaci, wydarzeń, zjawisk i procesów, a także trendów rozwojowych), przybierając nowe konteksty znaczeniowe;
- na badania i studia nad bezpieczeństwem składa się wieloletni dorobek wielu dyscyplin naukowych;
- mamy do czynienia z wielością nurtów teoretycznych odnoszonych do bezpieczeństwa, a także mnogością stanowisk indywidualnych badaczy, odzwierciedlającą się w bogactwie jego definiowania.

Problem bezpieczeństwa zawiera się więc w działaniach poznawczych i praktycznych pod różnymi postaciami, m. in. jako kategoria normatywna. Implikuje to naturalną mnogość definicji bezpieczeństwa, przesądzając zarazem o niemożliwości przyjęcia jednej definicji, najbardziej reprezentatywnej dla charakteru opisywanego pojęcia – wystarczająco uszczegółowionej bądź uogólnionej. Wyzwaniem badawczym pozostaje uchwycenie stałych elementów, jakie pojawiają się w różnych definicjach bezpieczeństwa.

Mając wyodrębniony przedmiot badań oraz sformułowane cele i wybrane metody postępowania wkraczamy w problematykę związaną z dookreśleniem struktury danej teorii naukowej, zazwyczaj rozwijającej się w dynamiczny sposób. Koncepcja schematu teorii w postaci siatki pojawiła się w XX wieku. Pozwala na wskazanie kategorii, jako najważniejszych terminów w postaci węzłów, zaś różnego rodzaju tez o charakterze praw (jak twierdzenia i zasady) w postaci krawędzi. Są one zmienne – mogą pojawiać się i zanikać oraz zmieniać swe usytuowanie i przebieg, co wynika z rozwoju nauki²². Należy pamiętać, że w żadnej dyscyplinie naukowej nie jest możliwe zdefiniowanie wszystkich używanych terminów, przy jednoczesnym zachowaniu warunków poprawności tych definicji.²³ Tworzone w tym procesie pojęcia zyskują nadawany im sens w taki sposób, by stawały się użyteczne w odzwierciedlaniu badanej rzeczywistości. Tym samym, „pojęcia są elementami składowymi teorii. Te z kolei zbudowane są za pomocą systemów definicji. Szczególną ważność dla teorii mają pojęcia bardziej abstrakcyjne, nie odnoszące się bezpośrednio do określonych

²² „Idea struktury nauki jako siatki wyraża tezę, iż w nauce nie ma założeń bezwzględnie pierwszych”. Z. Hajduk, *Ogólna metodologia nauk*, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Filozofii, Lublin 2005, s. 169. Por. S. Kamiński, *Struktura nauk przyrodniczych*, [w:] *Metoda i język. Studia z semiotyki i metodologii nauk*, Lublin 1994, s. 319-329.

²³ J. Pogonowski, *Logika współczesna (4): logika w ogólnej metodologii nauk. 5 wykładów dla Studium Doktoranckiego Wydziału Neofilologii UAM*, Zakład Logiki Stosowanej UAM, tekst dostępny na: <http://logic.amu.edu.pl/images/e/ee/5wykladow4.pdf>, s. 3.

układów czasowo-przestrzennych. Jednakże pojęcia takie muszą wskazywać określone procedury, bazujące na definicjach operacyjnych, które umożliwiają ich odniesienie do konkretnych zdarzeń w świecie.”²⁴

Oczywiście, zarysowana tu różnorodność pojmowania bezpieczeństwa utrudnia wypracowanie spójnej i powszechnie akceptowanej teorii bezpieczeństwa. Tymczasem to właśnie teorie pozwalają nam zrozumieć fakty, ułatwiają analizę badanych zjawisk i służą systematyzowaniu naszej wiedzy. Nie ułatwia tego zadania zwłaszcza nadmierne rozbudowywanie wszczep tej kategorii pojęciowej, bądź właśnie zbytne komplikowanie jej struktury wewnętrznej. Poszerzanie czy pogłębianie jej zakresu pojęciowego musi mieć przecież jakieś granice, wyznaczone przez istotę kategorii bezpieczeństwa, odwołującej się do zapewnienia egzystencji. Inaczej doprowadzimy do chaosu pojęciowego, prowadzącego do licznych nieporozumień, jakie są wytykane m.in. pod postacią nonsensów i absurdów.

Należy pamiętać, że podobnie jak inne nauki społeczne, także nauki o bezpieczeństwie są wieloparadygmatyczne, a więc uznające prawomocność różnych punktów widzenia. Konsekwencją tego jest, że: „Różne sposoby patrzenia na świat produkują różną wiedzę i w związku z tym różne perspektywy bywają kojarzone z własnymi koncepcjami i teoriami”²⁵. W takiej sytuacji: „Bardziej obiecujące od podejścia paradygmatycznego wydaje się wyszczególnienie różnych perspektyw poznawczych [...]. Na gruncie intuicji językowej pojęcie perspektywy niesie z sobą akceptację wielości perspektyw, ich wzajemnego uzupełnienia się i oddziaływania na siebie. Chodzi o to, że z różnych perspektyw zwracamy uwagę na różne aspekty rzeczywistości, inaczej dzielimy ją na fragmenty, które poddajemy obserwacji i analizie”²⁶. Te różne perspektywy poznawcze w podejściach teoretycznych są więc względem siebie bardziej komplementarne niż konkurencyjne.

Abstrakcyjny charakter idei bezpieczeństwa obecny jest zarówno w konstrukcjach naukowych, jak również w koncepcjach politycznych. Jednak to w nauce obserwujemy jego największe nasilenie i to często także w ramach koncepcji niespójnych logicznie. Jakże często są one później rozpowszechniane w sposób bezkrytyczny. Tymczasem, charakteryzując proces tworzenia pojęć i formułowania ich definicji, zwrócić musimy uwagę na język stosowany w charakteryzowaniu pojęć. Przyjmuje się, że jest on tworem kulturowym. Zatem, może on wyrażać specyficzne dla danych społeczności znaczenia nadawane nazwom. Język, którym operuje badacz jest swego rodzaju zasobem pomnażalnym, wzbogacanym tworzonymi pojęciami i dokonywanymi podziałami logicznymi. Ważnym jest, aby w znaczeniowej warstwie tego języka było jak najmniej błędów oraz,

²⁴ J.H. Turner, *Struktura teorii socjologicznej*, Warszawa 1985, s. 62-63.

²⁵ M.J. Hatch, A.L. Cunliffe, *Organization Theory: Modern, Symbolic and Postmodern Perspectives*, Oxford University Press, Oxford, NY 2006, s. 10.

²⁶ A.K. Koźmiński, D. Latusek-Jurczak, *Rozwój teorii organizacji. Od systemu do sieci*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2011, s. 27.

aby słowa i zwroty, mimo rozmaitych sensów, tworzyły jednolite kategorie semantyczne²⁷. Aby ustrzec się błędów językowych, stosowane powinny być dwie zasady: definiowania wyrażeń oraz poprawnej budowy wyrażeń złożonych.²⁸ Dodajmy, że biorąc pod uwagę semiotyczne funkcje języka wyrażeń wyodrębniane są: znaczenie (sens)²⁹ oraz oznaczanie (stwierdzanie, uznawanie, rozumienie i komunikowanie)³⁰.

Empiryczny charakter nauk o bezpieczeństwie określany jest w dużym stopniu poprzez rozwikływanie typowego dla nauk humanistycznych i społecznych sporu o charakter poznawanej rzeczywistości, który w ujęciu ontologicznym sprowadza się do rozstrzygnięć między stanowiskiem przyjmującym za punkt wyjścia swoistość (niepowtarzalność i całkowitą przypadkowość) obserwowanej rzeczywistości a innym spojrzeniem, zakładającym istnienie prawidłowości i tendencji w tym zakresie. W pierwszym przypadku mamy do czynienia głównie ze stawianiem diagnoz, mających ograniczone zastosowanie, natomiast w drugim z próbami odkrywania związków przyczynowo-skutkowych, umożliwiających określenie poziomu prawdopodobieństwa jego wystąpienia w danej sytuacji. Jest to ważny spór, gdyż dotyczy możliwości przewidywania. W konsekwencji, prowadzi on do konieczności kolejnych rozstrzygnięć metodologicznych, prowadzących do wyboru między ograniczeniem się tylko do opisu faktów (wiedza idiograficzna) lub skłonnością do poszukiwania prawidłowości rządzących relacjami między faktami (wyjaśnienia o charakterze nomologicznym).³¹ W tym drugim przypadku łatwiej o formułowanie uogólnień. Zarysowane rozbieżności stanowisk implikują podział na badania eksploracyjne i eksplanacyjne. Dokonujące się w ich obrębie sposoby wyjaśniania są względnie konkurencyjne względem siebie, co oznacza, że możliwe jest ich dopełnianie się.

XXX XXX XXX

²⁷ „Wszystkie kategorie semantyczne można określić przez odniesienie do dwóch podstawowych, a mianowicie kategorii nazwy i kategorii zdania. System nazw nadanych każdej podklasie stanowi jej nazewnictwo (nomenklaturę). Natomiast terminologią jest po prostu zbiór terminów używanych do opisanego poszczególnych przedmiotów lub procesów. Dobra nomenklatura zawiera też informację o relacjach między klasami.” B. R. Kuc, *Funkcje nauki. Wstęp do metodologii. Nauka nie jest grą*, Wydawnictwo PTM, Warszawa 2012, s. 84

²⁸ Z. Hajduk, *Ogólna metodologia nauk*, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Filozofii, Lublin 2005, s. 45.

²⁹ Szerzej: J. Pelc, *O znaczeniach słów „sens” i „znaczenie”*, „Przegląd Humanistyczny”, 1981, nr 25, s. 1-10.

³⁰ Z. Hajduk, *Ogólna metodologia nauk*, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Filozofii, Lublin 2005, s. 26.

³¹ Rozróżnienie to wprowadził w roku 1894 Wilhelm Windelband. Innym ciekawym rozróżnieniem jest dokonany przez August Comte’a podział nauk na konkretne (zajmujące się danymi rzeczami) i abstrakcyjne (zajmujące się procesami kształtującymi rzeczy). Wraz z rozwojem neopozytywizmu zaczęło się pojawiać wiele refleksji na ten temat, które ukształtowały nowoczesne naukoznawstwo.

Z uwagi na rosnący zakres znaczeń nadawanych bezpieczeństwu reguły jego definiowania wciąż będą stanowić istotny problem. Wraz z dokonującą się złożonością współczesnego świata, a także – w rozumieniu autora – swego rodzaju postępującą w nim nadmiarowością, deskrypcyjna formuła wyjaśniania pojęć z pewnością zachowa swą istotność i pozostawać będzie aktualną. Pewnym pozostanie też w odniesieniu do pojmowania bezpieczeństwa jego niepewność, co jednak podsycać będzie tak potrzebny dla rozwoju naukowego niepokój twórczy.

BIBLIOGRAFIA:

- [1] AJDUKIEWICZ K., *Język i poznanie*, Warszawa 1965.
- [2] ARYSTOTELES, *Analityki pierwsze i wtóre*, Przełożył i komentarzem opatrzył K. Leśniak. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1973.
- [3] DAVIS G.A., *Creativity is Forever*, Badger Press, University of Wisconsin 1981.
- [4] DŁUGOSZ Z., *Pojęcie bezpieczeństwa jako kategorii ontologicznej*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Administracji i Biznesu im. Eugeniusza Kwiatkowskiego,” Gdynia 2009, zeszyt 12, Prawo 1.
- [5] FINKLE R.A., WARD T.B., SMITH S.M., *Creative Cognition: Theory, Research and Applications*, MIT Press, Cambridge 1992.
- [6] FRANKOWSKI P., *Świat pozimnowojenny w świetle teorii chaosu*, w: *Porządek międzynarodowy u progu XXI wieku. Wizje – koncepcje - paradygmaty*, red. R. Kuźniar. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005.
- [7] HAJDUK Z., *Ogólna metodologia nauk*, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Filozofii, Lublin 2005.
- [8] HATCH M.J., CUNLIFE A.L., *Organization Theory: Modern, Symbolic and Postmodern Perspectives*, Oxford University Press, Oxford, NY 2006.
- [9] KAMIŃSKI S., *Struktura nauk przyrodniczych*, [w:] *Metoda i język. Studia z semiotyki i metodologii nauk*, Lublin 1994.
- [10] KOŹMIŃSKI A.K., LATUSEK-JURCZAK D., *Rozwój teorii organizacji. Od systemu do sieci*, Oficyna a Wolters Kluwer Business, Warszawa 2011.
- [11] KUC B.R., *Funkcje nauki. Wstęp do metodologii. Nauka nie jest grą*, Wydawnictwo PTM, Warszawa 2012.
- [12] KUC B.R., *Zarządzanie jako przedmiot badań organizacyjnych*, [w:] *Koncepcje i metody zarządzania*, red. S. Duchniewicz, Wydawnictwo PTM, Warszawa 2010.
- [13] LISIECKI M., KWIATKOWSKA-BASAŁAJ B., *Pojęcie bezpieczeństwa oraz prognostyczny model jego zapewnienia*, Kraków 2000.
- [14] NĘCKA E., *Proces twórczy i jego ograniczenia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1987.
- [15] NIEZNAŃSKI E., *Logika. Podstawy – język – uzasadnianie*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2006.
- [16] PELC J., *O znaczeniach słów „sens” i „znaczenie”*, „Przegląd Humanistyczny”, 1981, nr 25.

- [17] POGONOWSKI J., *Logika współczesna (4): logika w ogólnej metodologii nauk. 5 wykładów dla Studium Doktoranckiego Wydziału Neofilologii UAM*, Zakład Logiki Stosowanej UAM, tekst dostępny na: <http://logic.amu.edu.pl/images/e/ee/5wykladow4.pdf>.
- [18] PYTKOWSKI W., *Organizacja badań i ocena prac naukowych*, PWN, Warszawa 1981.
- [19] STAŃCZYK J., *Istota współczesnego pojmowania bezpieczeństwa – zasadnicze tendencje*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego”, 2010/2011, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2011.
- [20] STAŃCZYK J., *Konstruktywistyczne wartości poznawcze bezpieczeństwa*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego. National Security Studies”, nr 5/2014.
- [21] STAŃCZYK J., *Potrzeba bezpieczeństwa w stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Współczesne bezpieczeństwo polityczne*, red. S. Jaczyński, M. Kubiak, M. Minkina, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Instytut Nauk Społecznych, Centralna Biblioteka Wojskowa, Polskie Towarzystwo Filozoficzne Oddział w Siedlcach, Warszawa – Siedlce 2012.
- [22] STAŃCZYK J., *Rozpatrywanie bezpieczeństwa w sensie pojęciowo-logicznym*, [w:] *Elementy teorii i praktyki transdyscyplinarnych badań problemów bezpieczeństwa. Elements of the Theory and Practice Transdisciplinary Research Security Issue*, Tom I. red. M. Cieślarczyk, A. Filipek, A. W. Świdorski, J. Ważniewska. Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Transdyscyplinarne Centrum Badania Problemów Bezpieczeństwa im. prof. K. Bogdańskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2013.
- [23] STAŃCZYK J., *Środowisko bezpieczeństwa państwa w ujęciu strategicznym*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego. National Security Studies”, nr 7/2015.
- [24] STAŃCZYK J., *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1996.
- [25] STAŃCZYK J., *Złożoność kategorii bezpieczeństwa – zarys problematyki*, [w:] *Bezpieczeństwo człowieka a transdyscyplinowość*, tom II *Aspekty edukacyjne i politologiczne*, red. E. Jarmoch, A.W. Świdorski, I.A. Trzpił, Akademia Podlaska, Wydział Humanistyczny, Drohiczyńskie Towarzystwo Naukowe, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce 2009.
- [26] STEFANOWICZ J., *Bezpieczeństwo współczesnych państw*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1984.
- [27] SURMACZYŃSKI M., *Podstawowe problemy metodologiczne nauk społeczno-politycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2010.
- [28] SZANIAWSKI K., *Metoda i twórczość w nauce*, [w:] idem, *O nauce, rozumowaniu i wartościach*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
- [29] ŚWINIARSKI J., *Filozoficzne podstawy edukacji dla bezpieczeństwa*, Departament Społeczno-Wychowawczy MON, Warszawa 1999.
- [30] TURNER J.H., *Struktura teorii socjologicznej*, Warszawa 1985.
- [31] ZIEMBIŃSKI Z., *Logika praktyczna*, PWN, Warszawa 2006.
- [32] Zięba R., *Pozimnowojenny paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego*, w: *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, red. R. Zięba. Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.

IN SEARCH OF IMPERATIVES DEFINING SECURITY

Abstract. The article's main objective is an examination of the possible formulas defining security. Author evaluates this problem as the preliminary step, in process of security conceptualization. In this view, the methodological explanation of concepts is a necessary element leading to proper and communicative expression of various security categories. The specificity of the social sciences present fullness of conventionalities and sometimes-arbitrary determinations of terms. It is not surprising, since discussing different aspects of security; we tend to define it monolithically by sense of insecurity. It is, therefore, difficult to evaluate its subjectively named values in an objective manner. With this, another problem is corollary, fact that the essential security norms are relative. The author draws attention to the need for clarification, and proper formative evaluation of its definition as a comprehensive conceptual category, in science and social life. He draws attention to the growing range of meanings formulated for security descriptions. Finding the rules defining it, seems to be a significant problem. It is so, because of various complexities of the modern world, and the descriptive formulas explaining security concerns also change. If they are to be relevant in a discussion, the proper definitions must be current.

Keywords: security, security theory, category of security, security studies, formulation of concepts, scientific discipline

